

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Resistance Literature

Print ISSN: 2008 - 6881 Online ISSN: 2821 - 1022

Scientific Association of Persian
Language and Literature

Comparative Analysis of the Novels of Smaeil Fasih’s “Winter 62” and Louis-Ferdinand Céline’s “Journey to the End of the Night”, Relying on the Components of Resistance Literature*

Ziba ghalavandi, PhD. , Seyyede Sadigheh Rastegarfard

Abstract

1. Introduction

The consequences of wars are not only specific to the fighters of wars but all inhabitants of warring territories are influenced. Art and literature also use the phenomenon of war as a rich inspiration. Given the cultural and ideological discrepancies among warring countries, it must be seen how each nation visualizes the reality of war in its literature; hence, the comparative analysis of the novels of Louis-Ferdinand Céline’s “Journey to the End of the Night” and Smaeil Fasih’s “Winter 62” can show the components of resistance literature and the image of war beautifully. With the question of what similarities and discrepancies are among the components of resistance literature (homeland, religion, martyrdom, inviting to fight and resistance, describing the enemy’s crimes and oppression, and hope for the future) in the works of these two authors, and applying a descriptive-analytical method, this research examined the components of resistance literature in these two novels. For this purpose, the resistance components were firstly defined; then, studying the context of novels, the sections connected to these components were identified,

* Article history:

Received: 3 - 8 - 2024
Received in revised form: 14 - 10 - 2024
Journal of Resistance Literature
Year 16, No. 30, Spring and Summer 2024

Accepted: 13 - 12 - 2024
Published online: 11 January 2025
Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Associate Professor, Salman Farsi University of Kazerun, Kazerun, Iran. (Corresponding author)
E-mail: Ziba.ghalavandi@kazerunfu.ac.ir
2. PhD Student of Persian Language and Literature, Salamn Farsi University of Kazerun, Kazerun, Iran.
E-mail: sa.rastegar999@gmail.com

codified, compared, and analyzed. Given the spread of the components, only seven items were discussed.

In these two novels, examples as the look at war, death, common hero, and describing the enemy's crimes, are consistent. In the novel "Winter 62", concepts such as valuing the issues of martyr and martyrdom, sacrifice for the homeland, hope for the future, fighting, and resistance against the enemy were more discussed, which may be rooted in the Iranian-Islamic culture. Céline's language and pessimistic view of human beings have led his works, particularly the novel "Journey to the End of the Night", to be noticed by many authors in various countries.

2. Methodology

This research was written on the fundamental question of the similarities and discrepancies of the components of resistance literature in the novels of Smaeil Fasih's "Winter 62" and Louis-Ferdinand Céline's "Journey to the End of the Night". The methodology was descriptive-analytical and explanatory. Initially, the references were specified, and the necessary data were compiled, categorized, and formulated from the books and other references. The components, connected to war and resistance, were derived and classified, given the spread of resistance components; to be convenient, some components were selected and examined, and the research conclusions were based on the approach for analyzing the components of resistance literature. Considering and monitoring resistance components is one of the most common methodologies in resistance literature. Thus, by applying a systematic approach, it seems that it is possible to achieve appropriate consistency. It is also confirmed that (Kafi, 2021: 144). It is also emphasized that the claim of the frequency of studying the components among the diverse and various topics of the resistance literature is not based on speculation, but monitoring 276 published articles in the *Journal of Resistance Literature* shows that 64 articles are titled by studying resistance components. In this monitoring, we reached 9 groups-components and 60 titles. (Kafi, 1400: 144). Some of these components were based on identity explanation, anti-oppression and rejecting aliens, chivalry and fighting spirit, patience and defensive readiness, benevolence, insight

and discernment, awareness, solidarity and unity, and the religion of supremacy" (ibid.: 161).

3. Discussion

3-1. General overview

Social life in an individual homeland creates a special dependence on that context, which is called homeland love; it is prevalent in any society, and some regard it as innate. Patriotism has a special effect on an individual life and prompts him to be ready to sacrifice his life for the sake of preserving the homeland. Throughout history, the homeland has been one of the main axes of resistance. In general, land is one of the main things that mankind has tried to acquire and preserve. Homeland as a mother, reputation, and dignity for a noble and holy person. The main issue in every war is a dispute over the land; a country fights to acquire land and resists against another country to protect its homeland from foreign occupation. Among the themes, used in war stories and novels, is the sense of patriotism, and it is one of the most significant components of resistance stories. Country love always provides a basis for resistance against enemies.

3-2. Comparing and analyzing Resistance Literature components

Death has a strong presence in both novels; however, both authors look at death somewhat differently. Fasih considers the death of characters to be martyrdom in the way of God and their being alive, and in his opinion, death is not the end of life; while Céline considers it as an absurd and meaningless end to human life.

Since "Winter 62" is one of the negative novels in which war is the main theme, it can be seen that the author's view of the war and its consequences is pessimistic. It can be found in the words and behavior of the narrator" (Hanif, 1386: 147). People are tired of war and are waiting for its end. "Everyone is waiting for something to happen. They are waiting for the war to end. They are waiting for the situation to be resolved... (Fasih: 99). Despite this war, from his point of view, it is pressure from the superpowers on Iran, and for this reason, he considers himself indebted to this selfless generation.

In "Journey to the End of the Night", although some characters are killed in the war, these deaths are mostly regarded as an inevitable outcome of war conditions and the meaninglessness of life, rather than a conscious choice to achieve martyrdom. The main character is more afraid of death than looking for it. The characters are sent to the

battlefield as soldiers to sacrifice their lives for the country, to which they belong. In this novel, Céline presents a cruel and anti-war image of the battlefield. He shows how soldiers are forced to fight and be killed in inhumane and horrible conditions.

4. Conclusion

In both novels, the war, as the main part of the two works, with its destructive consequences, has provided an unfortunate social situation for the people; a situation from which none of the characters in both stories can escape. Both authors regarded war as a horrible and inhumane experience, with destructive effects on the human psyche. However, their voice and approach to dealing with this issue are different. Fasih has a more realistic and objective approach to war, while Céline has applied sharp and biting language to depict the war.

Death has a strong presence in both novels; however, both authors look at death from a different viewpoint. Fasih considers the death of characters as martyrdom in the way of God and regards them as alive; in his opinion, death is not the end of life, while Céline imagines death as an absurd and meaningless end to human life. In "Winter 62", there are some traces of hope. Fasih shows that even in the darkest situations, humans can strive to survive and find meaning in life. On the other hand, there is not much hope in "Journey to the End of the Night", and Céline presents a dark and disappointing picture of the future of mankind.

Both Céline and Fasih have chosen symbolic titles for their novels. "Night" in "Journey to the End of the Night" and "Winter" in "Winter 62" are both symbols of darkness, misery, and death. In "Journey to the End of the Night", the author wants to go to the end of the night, to pass through the night and reach the light, while in "Winter 62", the author has chosen the winter season, a symbol of hopelessness and despair.

In both novels, wherever a conflict occurs, the authors elaborate on it and describe the battle scenes in detail. "Winter 62" uses themes such as sacrifice, martyrdom, and the praise of dead and martyrs; values rooted in Iranian culture, religion, and beliefs, while Céline's "Journey to the End of the Night" is not the same. The consistencies of heroes, in terms of the hatred of war and their presence in the war in both stories, the symbolic titles, and the presence of the pseudo-

hero in both stories are among the similarities of these two works. Also, valuing the component of the martyr and martyrdom and dying for the sake of the homeland is one of the discrepancies between both novels, rooted in Iranian culture.

Keywords: Components of Resistance Literature, Winter 62, Journey to the End of the Night, Smaeil Fasih, Louis-Ferdinand Céline.

References

Holy Quran.

Ajakians, Anahid. (1380). Overview of Smaeil Fasih's works (4). *Academy Letter*. Issue 17, pp. 126-132.

Atef Rad, Mehdi. (1385). Dr. Céline, a lover of a peaceful life, averse to deadly war. *Bukhara*, Issue 51. pp: 433-448.

Badia, Emad. (1379). *Original works of Fasih (Novels)*. Tehran: Alborz.

Céline, Louis-Ferdinand. (1373). *Journey to the End of the Night*. Translated by Farhad Ghabrai. 6th edition. Tehran: Farayin.

Dibaji, Mohammad Ali. (1376). An overview of Ashura Literature & a look at its manifestation in the Literature of the Islamic Revolution. The set of the Second International Congress of Imam Khomeini & Ashura Culture (V. 1). Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute.

Dikloo, Nazli. (1389). A comparative study of war literature and its structure in Iran and France. *Monthly Literature Book*. Issue 46, serial. pp. 42-46.

Fasih, Smaeil. (1389). *Winter 62*. 5th edition. Tehran: Zehnaviz.

Frankel, Victor. (1968). *Man's search for meaning*. Translated by Mihan Milani. Beirut Publication.

Hajari, Hossein. (1387). *Perspectives of Iranian Islamic Revolution*, by Hossein Bayat and Mohsen Hosseini. Tehran: IRIB Research Center Publication.

- Hanif, Mohammad. (1386). *War from three perspectives*. 1st edition. Tehran: Foundation for the preservation and publication of sacred defense values. Publications: Sarir.
- Kafi, GholamReza. (1400). Proposal for group-ranking- components of Resistance Literature. *Journal of Resistance Literature*. 13th year. Issue 24. spring & summer 1400. P. 144.
- Kakaei, Abdul-Jabbar. (1380). *A comparative study of resistance themes Iranian and world poetry*. Tehran: Palizan.
- Mirsadeghi, Jamal. (1377). *Story elements*. Tehran: Sokhan Publications.
- Mohseni, Mohammad Reza. (1385). Analysis of the novel *Journey to the End of the Night*. Bukhara. Issue 51. pp: 219-233.
- Mohseninia, Naser & Modbari, Fariba (1398). *Resistance Effects in Abulghasem Shabi's Poems*. Set of the 3rd Kerman Resistance Literature Congress. 1st edition. Kerman: Gera.
- Pakdel, Mahsa. (1395). A comparative study of war theme in the novel *Journey to the End of Night & Winter* 62. *Persian Language and Literature Academy*, serial13, spring & summer. pp. 185-204.
- Rahimi Kani, Maede. *Convergence & Divergence of War Image in French & Persian Literature*. Comparative research of Nation Language & Literature, period 2, Fall 1995, Issue 5. p. 73.
- Sangri, Mohammad Reza. (1385). *Criticism of the Poetic Literature of Holy Defense*, V. 2. 2nd edition. Tehran: Palizan.
- Smaeili, Reza. (1383). Eight short notes on the literature of resistance and sustainability. *Literature & languages, poetry Journal*. Issue 39. pp. 78-83.
- Yazdani Khorram, Mehdi. (1385). *The man who had nothing to do with the sky*. Bukhara. Issue 51, pp. 323-345.

بررسی مقایسه‌ای رمان‌های «زمستان ۶۲» اسماعیل فصیح و «سفر به انتهای شب» لویی فردینان سلین با تکیه بر مؤلفه‌های ادبیات پایداری*

دکتر زیبا قلاوندی^۱، سیده صدیقه رستگار فرد^۲

چکیده

پیامد جنگ‌ها فقط شامل مبارزان جنگ نمی‌شود؛ بلکه بر همه ساکنان سرزمین‌های در حال جنگ تأثیر می‌گذارد. هنر و ادبیات نیز از پدیده جنگ به‌عنوان الهامی غنی استفاده می‌کند. با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و ایدئولوژیک کشورهای که در حال جنگ هستند، باید دید که هر ملتی واقعیت جنگ را در ادبیات خود چگونه به تصویر می‌کشد؛ از این رو، مطالعه رمان «سفر به انتهای شب» لویی فردینان سلین و رمان «زمستان ۶۲» اسماعیل فصیح به شکل مقایسه‌ای می‌تواند چگونگی نمود مؤلفه‌های ادبیات پایداری و تصویر جنگ را به زیبایی نشان دهد. این پژوهش با این پرسش که مؤلفه‌های ادبیات پایداری (وطن، مذهب، شهادت‌طلبی، دعوت به مبارزه و پایداری، توصیف جنایت‌ها و بیداد دشمن و امید به آینده) چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در آثار این دو نویسنده دارند، بررسی و مقایسه شده‌است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به بررسی مؤلفه‌های ادبیات پایداری در دو رمان پرداخته‌است. برای رسیدن به این منظور، ابتدا مؤلفه‌های پایداری تعریف شد و سپس با مطالعه متن رمان‌ها، بخش‌های مرتبط با این مؤلفه‌ها شناسایی و کدگذاری و در ادامه، مقایسه و تحلیل شدند. با توجه به گستردگی مؤلفه‌ها فقط به هفت مورد پرداخته شد. در این دو داستان، نمونه‌هایی چون نگاه به جنگ، مرگ، قهرمان مشترک، توصیف

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳-۰۵-۱۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳-۰۷-۲۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳-۰۹-۲۳

DOI: 10.22103/jrl.2024.4647

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۶، شماره ۳۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۳، صص ۲۶۳-۳۰۰

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی کرج، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سلمان فارسی کازرون (نویسنده مسئول)،

رایانامه: Ziba.ghalavandi@kazerunfu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سلمان فارسی کازرون، رایانامه: sa.rastegar999@gmail.com

جنايات دشمن، با يکديگر همساني دارند. در «زمستان ۶۲» به مفاهيمي همچون ارزش دادن به مسئله شهيد و شهادت، فداکاري در راه ميهن، اميد به آينده و مبارزه و پايداري در برابر دشمن بيشتر پرداخته شده است که شايد ريشه در فرهنگ ايراني - اسلامي دارد. زبان سلين و نگاه بدبينانه او به انسان سبب شده است آثارش به خصوص رمان «سفر به انتهاي شب»، مورد توجه بسياري از نويسندگان جهان در کشورهاي مختلف قرار گيرد.

واژه‌های کلیدی: مؤلفه‌های ادبیات پایداری، زمستان ۶۲، سفر به انتهای شب، اسماعیل فصیح،

لویی فردینان سلین

۱- مقدمه

ادبیات هر کشوری بازگوکننده حوادثی است که در آن کشور جریان می‌یابد و شاعران و نویسندگان در این راستا رسالت بزرگی بر عهده دارند. رسالت آن‌ها به تصویر کشیدن و جاودانه ساختن اتفاقاتی است که در جامعه آن‌ها رخ می‌دهد. این افراد در برابر اتفاقات جامعه خویش احساس مسئولیت می‌کنند و به سادگی از آن نمی‌گذرند؛ تا جایی که یکی از مهم‌ترین مضمون‌های ادبی داستان‌نویسی جهان، به ویژه داستان‌نویسی معاصر، موضوع جنگ است.

سرشت انسان بدی را بر نمی‌تابد و از این رو، مخالفت خود را با بیداد به شکل‌های مختلفی همچون اعتراض، پرخاش، ستیزه‌جویی و مقابله نشان می‌دهد. ادبیات مقاومت ایستادگی در برابر سلطه بیگانگان است، ایستادگی کسانی که ظلم بر مردم و وطن خویش را بر نمی‌تابند و در برابر استبداد بیگانگان قد علم کرده، از ارزش‌ها و هویت خویش دفاع می‌کنند. ادبیات مقاومت مقابله با همه اشکال استعمار و ظلم بیگانگان است. «ادبیات مقاومت معمولاً به توصیف دلاوری‌ها و جدال‌ها و از خودگذشتگی‌هایی می‌پردازد که ملتی یا قومی بر ضد ملت یا قومی دیگر که اغلب اشغال‌گر یا متجاوز است، از خود نشان می‌دهد.» (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۱۶)

داستان‌های بسیاری در دنیا با تکیه بر مضمون ادبیات پایداری نوشته شده‌است؛ چرا که در حقیقت پدیده جنگ، چشم‌انداز گسترده‌ای را پیش روی داستان‌نویس می‌گشاید. نویسنده می‌تواند با ثبت هنرمندانه وقایع و به تصویر کشیدن حماسه‌ها، دلاوری‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌های یک ملت، نگارگر عوارض و تبعات جنگ باشد و مردم را به مبارزه و مقاومت در برابر دشمن ترغیب نماید و حتی گاهی به ترویج عقاید فلسفی جدید بپردازد. (دیکلو، ۱۳۸۹: ۴۲) در دو قرن اخیر و با وقوع جنگ‌های جهانی، ادبیات جنگ در زمینه‌های گوناگونی چون رمان، داستان کوتاه و شعر رواج یافته‌است و نویسندگان در سراسر جهان با الهام از این موضوع، شاهکارهای ادبی زیبایی خلق کرده‌اند. لویی فردینان سلین نویسنده فرانسوی از این دست نویسندگان است. او در نخستین رمان خود یعنی «سفر به انتهای شب» به نقد جنگ پرداخته و واقعیت جنگ را با تصاویر مهیب و تلخ نشان می‌دهد. در ایران نیز با بروز جنگ تحمیلی، آثار ادبی فراوانی خلق شده‌است که نویسندگان آن‌ها، چه آن‌هایی که خود در جبهه جنگ حضور داشته‌اند و آن را از نزدیک تجربه کرده‌اند و چه آن‌هایی که از دور شاهد این صحنه‌ها بوده‌اند، هریک به نوعی، این پدیده خانمان‌سوز را با نگاهی صادقانه و گاه منتقدانه به تصویر کشیده‌اند. (همان: ۴۲-۴۳) رمان «زمستان ۶۲» اسماعیل فصیح نیز نگاه ادیبانه‌ای به جنگ دارد و نویسنده در کنار نقد جنگ و عاملان و پیامدهای آن، به مؤلفه‌هایی مانند: شهادت، وطن، مبارزان شهرها و مناطق مسکونی، جانبازی و مهاجرت و ... پرداخته‌است.

۱-۱- شرح و بیان مسئله

این پژوهش، بر اساس این پرسش بنیادی که کاربرد مؤلفه‌های ادبیات پایداری در رمان «زمستان ۶۲» اسماعیل فصیح و «سفر به انتهای شب» فردینان سلین چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با هم دارند، نگاشته شده‌است. روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده‌است به این شکل که ابتدا منابع مشخص شدند، اطلاعات لازم از کتاب‌ها و دیگر منابع گردآوری، طبقه‌بندی و تدوین شد و مؤلفه‌هایی که مرتبط با جنگ و پایداری بودند استخراج و دسته‌بندی شد با توجه به گستردگی مؤلفه‌های پایداری، برای سهولت کار چند مؤلفه انتخاب و بررسی شد و نتایج آن مبتنی بر رویکرد تحلیل مؤلفه‌های ادبیات پایداری است.

«بررسی مؤلفه‌های پایداری و رصد آن‌ها یکی از رایج‌ترین شیوه‌های پژوهش در ادبیات پایداری به حساب می‌آید؛ بنابراین، به نظر می‌رسد می‌توان با کاربست شیوه‌ای نظام‌مند به هماهنگی و همسانی شایسته‌ای دست یافت. همچنین تأکید می‌شود ادعای فراوانی بررسی مؤلفه‌ها از میان موضوعات متنوع و گوناگون ادبیات پایداری بر حدس و گمان استوار نیست؛ بلکه رصد ۲۷۶ مقاله منتشر شده در نشریه ادبیات پایداری، ۶۴ مقاله عنوان بررسی مؤلفه‌های پایداری دارند. در این پیش‌ها به ۹ گروه-مؤلفه و ۶۰ عنوان دست یافتیم. (کافی، ۱۴۰۰: ۱۴۴). مؤلفه‌هایی بر بنیان تبیین هویت، ستم‌ستیزی و طرد بیگانه، سلحشوری و روحیه جنگاوری، شکیبایی و آمادگی دفاعی، نیک‌خواهی، بصیرت و بینش، آگاهی‌بخشی، اتفاق و وحدت و آیین فتوت» (همان: ۱۶۱). اختلاف دیدگاه‌ها در عنوان مؤلفه‌ها یکی از مشکلات پژوهشگران در این زمینه است. با مطالعه مقالات گسترده‌ای که در این زمینه نوشته شده و تحلیل متن رمان‌ها این نتیجه حاصل شد که از میان مؤلفه‌های گوناگون، هفت مورد را که کاربرد بیشتری دارند، بررسی و مقایسه شوند. باید این نکته را در نظر داشت که تلاش شده‌است مؤلفه‌های یاد شده در ارتباط با جنگ و پایداری و در سایه آن بررسی شود. به یقین، این رمان‌ها از جوانب مختلف مؤلفه‌ها با رویکردهای متفاوت قابل بررسی است.

ادبیات پایداری جلوه‌گاه عناصر و بن‌مایه‌هایی است که رنگ پایداری به یک اثر ادبی می‌دهد. با وجود دسته‌بندی و چهارچوب‌هایی که برای ادبیات پایداری در نظر گرفته شده‌است، نمی‌توان محدوده مشخصی برای ادبیات پایداری و مؤلفه‌های آن در نظر گرفت. اگرچه عناصر و مؤلفه‌های مشترکی در ادبیات پایداری دنیا وجود دارد که به‌عنوان شاخصه‌های پایداری محسوب می‌شوند؛ اما بررسی دسته‌بندی مصادیق اصلی و فرعی آن نیازمند پژوهش‌های زیادی است. مؤلفه‌های مشترکی که در ادبیات پایداری ملل مختلف یکسان است عبارت‌اند از: بهره‌گیری از نماد و رمز، توصیف و ستایش جان‌باختگان و شهیدان، توصیف جنایت‌ها و بیداد دشمنان، ترسیم چهره رنج‌کشیده و مظلوم مردم، دعوت به مبارزه و پایداری، ستایش سرزمین و وطن، طرح افتخارات گذشته، تحقیر دشمن و تکریم خود، القای امید به آینده و پیروزی موعود، اعتراض به بی‌دردی و بی‌هویتی و رفاه‌زدگی، ستایش آزادی و آزادگی (سنگری، ۱۳۸۸: ۵۶-۷۹).

۱-۲- پیشینه پژوهش

درباره آثار «اسماعیل فصیح» و «فردینان سلین» تاکنون پژوهش‌های نسبتاً خوبی انجام گرفته است؛ اغلب آن‌ها به تحلیل ساختاری رمان پرداخته‌اند. از جمله: کتاب «نقد مجموعه آثار فصیح» از آناهید اجاکیانوس که فرهنگستان زبان و ادب فارسی در سال (۱۳۸۶) منتشر کرده است. «تحلیل عناصر داستانی در رمان‌های اسماعیل فصیح: ثریا در اغما، زمستان ۶۲ و کشته عشق» که در دانشگاه شهرکرد سال (۱۳۹۲) آقای محمد موحدپور به راهنمایی دکتر احمد امین نوشته‌اند. رضا رهگذر در «نیم‌نگاهی به هشت سال قصه جنگ» بعضی از داستان‌های اسماعیل فصیح را به‌طور خلاصه بررسی کرده است. عماد بدیع در «اصل آثار فصیح» به معرفی اجمالی آثار او پرداخته است. همچنین مقاله‌های بسیاری درباره آثار او به چاپ رسیده است.

درباره «سفر به انتهای شب» نیز پژوهش‌های زیادی در ایران انجام شده است که فهرست کردن همه آن‌ها در این مقاله نمی‌گنجد. برای مثال فارسیان و نجاتی (۱۳۹۳) در «بررسی تأثیر زبان لویی فردینان سلین در سفر به انتهای شب بر مدیر مدرسه جلال آل احمد» به چگونگی اثرگذاری نوع نوشتار سلین بر آل احمد به‌ویژه در کاربرد زبان عامیانه با بررسی شاخصه‌های مختص آن می‌پردازد. همچنین زندی (۱۳۸۸) در «بررسی زبان فرانسه عامیانه در آثار سلین و مشکلات مترجمان فارسی‌زبان در ترجمه این آثار»، به بررسی سبک نوشتاری سلین در این کتاب پرداخته و انواع واژگان عامیانه را در رمان او نشان داده است. در پژوهشی دیگر نیز، فارسیان و پاکدل (۱۳۹۵) به «بررسی تطبیقی مضمون جنگ در رمان سفر به انتهای شب و زمستان ۶۲» پرداخته است. دو اثر از نظر مضمون بررسی شده‌اند؛ اما به مؤلفه‌های ادبیات پایداری پرداخته نشده. «تلخی و پوچی جنگ در رمان سفر به انتهای شب اثر سلین» نوشته رضا خشکبار ابراهیمی نژاد و «دنیای سلین در رمان سفر به انتهای شب» نوشته دکتر معصومه زندی از جمله مطالعاتی است که انجام شده است؛ اما آثاری که در پیشینه پژوهش ذکر شد، رمان‌های جنگ فصیح با رمان‌های جنگ فردینان سلین از نظر مؤلفه‌های ادبیات پایداری بررسی مقایسه‌ای نشده است. آنچه این نوشته را از

آثار و نوشته‌های دیگران متمایز می‌کند، رویکرد مقایسه‌ای مؤلفه‌ها بین این دو نویسنده است و به لحاظ مؤلفه‌های بررسی شده با پژوهش‌های دیگر، تفاوت دارد.

۱-۳- مبانی پژوهش

ادبیات هر ملتی بارزترین نمود اندیشه، ایمان، فرهنگ و تاریخ آن ملت است. با بررسی جایگاه ادبی ملل مختلف، با فکر و اندیشه، دیدگاه و فرهنگ آن‌ها آشنا می‌شویم. بی‌گمان، این آشنایی از یک سو ما را یاری می‌کند تا جنبه‌های همسان و ناهمسان اندیشه‌ها و احساسات بشری را بهتر بشناسیم و از سوی دیگر ما را با ادبیات کشورمان آشنا می‌سازد و همچنین بررسی مقایسه‌ای یک اثر فارسی با یک اثر خارجی باعث می‌شود نقاط قوت و ضعف آن آثار را دریابیم.

یکی از نویسندگان مطرح ادبیات جنگ در زبان فارسی اسماعیل فصیح است. آثار این نویسنده از زوایای مختلف تحلیل و بررسی شده‌است. می‌توان با نگاهی متفاوت و تازه علاقه‌مندان به این نویسنده را با آثار او آشنا کرد. از چهره‌های مطرح ادبیات فرانسه نیز می‌توان به فردینان سلین اشاره کرد که آثار او از جمله «سفر به انتهای شب» از زوایای مختلف بررسی شده‌است؛ اما پژوهشی که به‌طور مستقل آثار وی را با آثار اسماعیل فصیح مقایسه کرده باشد، انجام نگرفته‌است. در این پژوهش سعی بر آن بوده‌است که این دو رمان (زمستان ۶۲، سفر به انتهای شب) از نظر مؤلفه‌های ادبیات پایداری بررسی و با هم مقایسه شوند.

انتخاب این دو اثر به دلیل جایگاه برجسته آن‌ها در ادبیات جنگ و تمرکز بر دو جنگ ویرانگر، یعنی جنگ ایران و عراق و جنگ جهانی اول، صورت گرفته‌است. «زمستان ۶۲» روایتی تلخ از جنگ ایران و عراق را به تصویر می‌کشد و «سفر به انتهای شب» نیز بازتابی از تجربیات هولناک جنگ جهانی اول را از نگاه یک سرباز مجروح ارائه می‌دهد.

۲- بحث

۲-۱- خلاصه‌نمایشنامه‌ها

الف) در رمان «زمستان ۶۲» فردی به نام منصور فرجام، دکتری کامپیوتر و ساکن آمریکا در بحبوه جنگ به ایران می‌آید تا با ایجاد مرکز آموزش رایانه و زبان به مردم وطن خدمت کند. راوی داستان نیز جلال آریان، استاد بازنشسته دانشکده نفت است که همراه دکتر فرجام به اهواز وارد می‌شود. جلال برای پیدا کردن «ادریس» فرزند خدمتکارش، مطرود، به اهواز آمده است و به‌طور اتفاقی با مریم جزایری همسر کورش شایان که از همکاران سابق آریان است، برمی‌خورد. مریم از مزاحمت‌های شخصی به نام ابوغالب که پیش از ازدواج مریم با کورش عاشق او بوده و با دسیسه و توطئه و پرونده‌سازی‌های او کورش اعدام شده است، در عذاب است. مریم جزایری هنوز با نام مریم شایان همسر یکی از اعدامیان سیاسی و مفسد فی‌الارض پرونده دارد و ممنوع‌الخروج است و شش سال است که فرزندش آرش را که مقیم انگلیس است، ندیده. تلاش‌های جلال برای رفع مشکل گذرنامه مریم آغاز می‌شود. وی تنها به این پاسخ می‌رسد: «مریم شایان مادام که بیوه مفسد فی‌الارض معدوم کورش شایانه، ممنوع‌الخروجه. اون گذرنامه قبلیش هم باطله.» (فصیح، ۱۳۸۲: ۱۷۶) و تنها راه حل مسئله این است که مریم دوباره ازدواج کند و همراه شوهر قانونی جدیدش یا اینکه با اجازه کتبی و رسمی شوهرش مسافرت کند. در این میان مشکلاتی که بر سر تشکیل مرکز آموزشی دکتر فرجام وجود دارد، او را دلسرد می‌کند. جلال بازنشسته به دلیل کمبود نیرو مجبور به بازگشت به دانشگاه می‌شود و تصمیم می‌گیرد با مریم ازدواج کند تا مشکل خروج او از کشور حل شود. فرجام کم‌کم تحت تأثیر جنگ و ایثارگری‌های جوانان سرزمینش قرار می‌گیرد. او در ادامه در مهمانی خانه مریم جزایری با لاله جهانشاهی و فرشاد که از آشنایان مریم هستند، آشنا می‌شود و به لاله دل می‌بازد. فرشاد را برای طی دوره آموزشی جنگ به پادگان می‌فرستند. مادر لاله به دلیل بیماری فوت می‌کند و لاله دچار بحران روحی می‌شود. لاله نیز دل‌باخته فرشاد است. او می‌خواهد با مریم از ایران خارج شود؛ اما نگران معشوق خود در پادگان است. منصور فرجام تصمیم

می‌گیرد به لاله و مریم بیوندد. جلال خبر بمباران پادگان فرشاد را در شلمچه می‌شنود و وقتی برای آگاهی از وضعیت فرشاد، به آنجا می‌رود، ناگهان در میان شهدا جنازه منصور فرجام را می‌بیند. متوجه می‌شود که منصور وقتی به این حقیقت که لاله عاشق فرشاد است پی برده، مدارک خود را به فرشاد داده‌است تا به جای او همراه لاله از کشور خارج شود. هم‌زمان با خروج لاله و فرشاد و مریم از ایران، دکتر فرجام نیز در زادگاهش خوزستان به خاک سپرده می‌شود. جلال، ادیس را که در جنگ معلول شده‌است، با خود به تهران می‌برد؛ درحالی‌که می‌اندیشد چرا کسی چون دکتر فرجام باید بمیرد و کسی چون ادیس معلول باید زنده بماند.

ب) فردینان باردامو، قهرمان داستان، به جبهه جنگ اعزام می‌شود. در دوران حضورش در جبهه، با روبنسون لئون آشنا می‌شود و هر دو بدون هیچ حس وطن‌پرستی، به دلیل خشونت‌ها و رنج‌های جنگ، تصمیم به فرار از جبهه می‌گیرند؛ اما این تصمیم به نتیجه نمی‌رسد. باردامو در جنگ زخمی می‌شود و در یکی از بیمارستان‌های پاریس بستری می‌گردد. در آنجا با پرستاری آمریکایی به نام لولا آشنا می‌شود. به دلیل مشکلات روحی و روانی ناشی از خاطرات جنگ، او را به بیمارستان روانی منتقل می‌کنند. پس از بازیابی سلامتی، باردامو به آفریقا سفر می‌کند. در طول سفر، به دلیل خصومت مسافران، در نیمه راه در منطقه‌ای مستعمره‌نشین از کشتی پیاده می‌شود و در کارخانه‌ای مشغول به کار می‌گردد. بعد از ابتلا به بیماری و در حالتی نیمه‌هوشیار به آمریکا می‌رود. در آنجا با زنی به نام مالی که محبت خالصانه‌ای به او نشان می‌دهد، آشنا می‌شود. این آشنایی جهان تیره و تاریک فردینان را کمی روشن‌تر می‌سازد. پس از بازگشت به فرانسه، فردینان مطب پزشکی خود را در رانسی، منطقه‌ای در حومه پاریس، تأسیس می‌کند و در کنار مردم آن منطقه، جهانی از غم و ابتدال را تجربه می‌کند. بیماری و مرگ پیر و اقدام جنایت‌آمیز روبنسون علیه پیرزنی به نام «آنروی» نمونه‌هایی از فضای رعب‌انگیزی است که نویسنده توصیف می‌کند. با شروع بحران سال ۱۹۲۹، باردامو به دلیل نداشتن مشتری، مجبور می‌شود مطب خود را تعطیل کند و در یک آسایشگاه روانی مشغول به کار شود. در این مدت با مالدون، نامزد

روبنسون که مورد بی‌مهری او قرار گرفته، دوست می‌شود. صحنه‌های پایانی رمان نیز با قتل روبنسون به دست معشوقه‌اش به پایان می‌رسد تا جهان نفرت‌انگیز و تاریک انسان‌ها بیشتر آشکار شود.

۲-۲- بررسی مؤلفه‌های ادبیات پایداری در دو رمان

بررسی مؤلفه‌های پایداری و رصد آن‌ها یکی از رایج‌ترین شیوه‌های پژوهش در ادبیات پایداری است. اختلاف دیدگاه‌ها در عنوان مؤلفه‌ها یکی از مشکلات پژوهشگران در این زمینه می‌باشد. با مطالعه مقالات گسترده‌ای که در این زمینه نوشته شده و تحلیل متن رمان‌ها این نتیجه حاصل شد که از میان مؤلفه‌های گوناگون، هفت مورد را که کاربرد بیشتری دارند، بررسی و مقایسه شوند. باید این نکته را در نظر داشت که تلاش شده‌است مؤلفه‌های یاد شده در ارتباط با جنگ و پایداری و در سایه آن بررسی شود. به یقین، این رمان‌ها از جوانب مختلف مؤلفه‌ها با رویکردهای متفاوت قابل بررسی است.

۲-۲-۱- وطن و وطن‌دوستی

زندگی اجتماعی در زادگاه هر فردی، وابستگی خاصی به آن محیط ایجاد می‌کند که آن علاقه را عشق به وطن می‌نامند و در هر جامعه‌ای، امری شایع و رایج است و بعضی آن را فطری می‌دانند. (امیری خراسانی، ۱۳۸۹: ۴۸۷) تطابق اندیشه‌های دینی و ملی با طرح روایت «حب‌الوطن من‌الایمان» از قول شارع مقدس اسلام سبب شد تا ایرانیان در چشم‌انداز عشق به میهن، آرمان‌های دینی را مد نظر قرار دهند. وطن‌دوستی، جلوه‌ای ویژه به زندگی انسان می‌بخشد و او را بر آن می‌دارد تا به خاطر حفظ میهن، آماده جان‌فشانی شود. (همان: ۱۲۲) وطن، یکی از عمده‌ترین محورهای مقاومت در طول تاریخ است. در کل، یکی از اصلی‌ترین چیزهایی که بشر برای به دست آوردن و حفظ آن کوشیده‌است، سرزمین است. وطن به عنوان مادر و ناموس و آبرو برای انسان شریف و مقدس است. «اصلی‌ترین موضوع در هر جنگی نزاع بر سر سرزمین است؛ کشوری می‌جنگد تا زمینی را تصاحب کند و در مقابل کشوری مقاومت می‌کند تا خاک وطن خود را در برابر اشغال بیگانه حفظ کند. (کاکایی، ۱۳۸۰: ۳۸) در اندیشه فصیح، هویت یعنی وطن.

از جمله مضمون‌های به کاررفته در داستان‌ها و رمان‌های جنگ حس وطن دوستی است و یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل دهنده داستان‌های مقاومت است. عشق به وطن همیشه زمینه پایداری در برابر دشمنان را فراهم می‌کند.

فصیح عاشق وطنش است. می‌خواهد کشورش در آسودگی و به دور از تشویش به سر ببرد. دوست ندارد کشورش را در جنگ و خونریزی ببیند. او مردم ایران را دوست دارد و برای نوجوانان و جوانان کشور که شهید می‌شوند دل می‌سوزاند؛ برای جوانانی که می‌توانستند آینده ایران را رقم بزنند؛ اما با وقوع جنگ پرپر می‌شوند و زیر خروارها خاک می‌خوابند، ناراحت است. (بدیع، ۱۳۷۹: ۱۶۳)

نمونه‌هایی از عشق به وطن: «منصور فرجام می‌گوید: ایران سرزمینی نیست که امثال صدام بتونن تق توق و شق شوق با خاک یکسانش کنند.» (فصیح، ۱۳۸۹: ۱۳۴) فرجام که عرق میهن پرستی و وطن دوستی‌اش در طول داستان به روشنی مشهود است، همیشه در هر بحثی به طرفداری از کشور برمی‌خیزد و معتقد است:

اقدام به جنگ، مشغله فکرهای دیوانه و جنایتکاره. حمله به شهرها و مردم ظالمانه است. دفاع از شهرها تنازع بقاست. ما باید تنازع بقا داشته باشیم؛ ولی این دو تا همیشه با هم قاطی شدن. عراق به ایران حمله کرد تا تنازع بقا داشته باشه. حالا هم ما مجبور شدیم... (همان: ۳۳۱)

دکتر یارناصر، دکترای عمومی با تخصص روانشناسی ... دوست دارد در ایران، اهواز، در حرفه سنتی پزشکی‌اش کار کند. خانواده‌اش از مردم خوب خاک خوزستان محسوب می‌شوند و در اصل سید و شوستری است ... اما یک بار که به منزل دکتر یارناصر بیاید، می‌فهمید چرا دکتر هرگز حاضر نشده این زندگی را رها کند و از این خاک و از این کشور برود. (همان: ۱۹-۱۸)

مفهوم وطن در رمان «سفر به انتهای شب» نقشی پیچیده و چندلایه ایفا می‌کند. سلین تصویری از وطن ارائه می‌دهد که به دور از کلیشه‌ها و تعصبات ملی‌گرایانه است. از یک سو، وطن در این رمان پناهگاهی برای شخصیت‌های داستان به شمار می‌رود. در دنیای آشفته و پوچ رمان، شخصیت‌ها به دنبال مکانی برای تعلق خاطر و هویت می‌گردند و وطن را به مثابه چنین جایگاهی می‌بینند. برای مثال، در ابتدای داستان، فردینان باردامو، شخصیت

اصلی رمان، به دلیل فقر و فلاکت زندگی خود، به ارتش می‌پیوندد تا شاید در جنگ، معنایی برای زندگی خود بیابد.

جنگ به جای رهایی، فردینان را با تاریکی و پوچی وجود انسان روبه‌رو می‌کند. او شاهد خشونت و مرگ بی‌رحمانه در جبهه‌های نبرد است و به تدریج ایمان خود را به ارزش‌های اخلاقی و انسانیت از دست می‌دهد. در این وضعیت، وطن تنها نقطه اتکای فردینان باقی می‌ماند. او به کشور خود وفادار است و حاضر است جان خود را برای دفاع از آن فدا کند؛ اما از سوی دیگر، سلین در این رمان، تصویری انتقادی از وطن نیز ارائه می‌دهد. او نشان می‌دهد که چگونه وطن‌پرستی و تعصبات ملی‌گرایانه می‌تواند به فاجعه و ویرانی منجر شود.

جنگ جهانی اول که در داستان روایت شده است، نمونه‌ای از پیامدهای مخرب وطن‌پرستی افراطی است. میلیون‌ها نفر در این جنگ کشته و زخمی شدند و کشورهای مختلف به ویرانی کشیده شدند. سلین در این رمان، وطن‌پرستی را نوعی ایدئولوژی کورکورانه می‌داند که انسان‌ها را به جان هم می‌اندازد. او نشان می‌دهد که چگونه تعصبات ملی‌گرایانه مانع از تفکر عقلانی و درک حقایق می‌شود. «نفسی جنگ غیرممکن است، فردینان! وقتی که وطن در خطر است، فقط دیوانه‌ها و بی‌جریزه‌ها می‌توانند از جنگیدن شانه خالی کنند...» (سلین، ۱۹۶۱: ۷۵)

ولی جنگ واقعاً بیش از این حرف‌ها طول می‌کشد... هرچه بیشتر طول می‌کشد، اشخاص منفوری که از وطن متنفر باشند، کمتر پیدایشان می‌شود. وطن حالا دیگر همه‌جور قربانی و هر جور گوشتی را بدون توجه به مبدأ و منشأش قبول می‌کند... وطن در انتخاب شهیدانش پاک سر به هوا شده. امروز دیگر سربازی نیست که شایستگی حمل اسلحه و مخصوصاً مردن زیر آتش اسلحه و کشته شدن را نداشته باشد... آخرین خبر این است که می‌خواهند از من قهرمان بسازند... (همان: ۷۶)

در داستان طولانی «در انتهای شب»، فردینان نظرات ضد قهرمانانه خود را بیان می‌کند و مخالفت خود را با میهن‌پرستی لولا ابراز می‌دارد؛ بنابراین، به نظر سلین، از جان‌گذشتگی برای وطن پوچ و بی‌معنی است و تنها زندگی است که ارزشمند است.

۲-۲-۲- دعوت به مبارزه و پایداری

دعوت به مبارزه یکی از مؤلفه‌های شعر و نثر ادبیات پایداری است. ادب مقاومت، پرخاشگر، تندخو و بی‌پرواست و دعوت‌کننده به مبارزه، قیام، ایستادگی در برابر ظلم و جور بیگانگان، ایثار و فداکاری (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۶). یکی از بارزترین مضامین ادبیات جنگ، مقاومت در برابر ظلم و تجاوز دشمن است. نویسندگان و شاعران این عرصه با خلق شخصیت‌های قهرمان و فداکار، به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌پردازند. آن‌ها برای ابراز علاقه به وطن و کمک به مردمان سرزمین خویش از راه‌های گوناگون وارد شده‌اند؛ یکی از این راه‌ها برانگیختن احساسات وطن‌پرستانه و دعوت به مبارزه علیه بیدادگران است. اسماعیل فصیح در «زمستان ۶۲» نیز مردم را به مبارزه فراخوانده‌است:

از وسط خیابان رژه عریض و طویلی از برادران لباس رزم پوشیده بسیج جریان دارد. عازم جبهه‌اند، با سینه‌زنی و شور و نوحه‌خوانی پراحساس. پی حفاظت از شرف / به‌سوی جبهه رو کنیم / عروج و اعتلای خود / ز جبهه جست‌وجو کنیم / مرگ بر آمریکا / مرگ بر آمریکا همه نوار قرمزی دور سرشان بسته‌اند که رویش نوشته: «کربلا ما می‌آییم» یا «لیبک یا خمینی» یا «الله اکبر» یا «یا ابا عبدالله». در میانشان بچه‌های زیر بیست سال هست و انگار طیفی از کل دهات و مناطق و شهرهای ایران. (همان: ۵۵)

همین ننه‌بوشهری که اینجا وایساده و ماتش برده، یه پسرش شهید شده، یه پسرش اسیره، یه پسرش هم با موج انفجار جنون گرفته، دوتاشون هم دربه‌در شده رفتن کویت و یه پسرشم الان در جبهه‌های سومار یه جا تو سنگر خوابیده. درست می‌گم نه؟ (همان: ۷۹)

این‌ها مردانی هستند که زیر شدیدترین حملات زمین و هوای عراق به آبادان به‌مرور و باحوصله وسایل و لوازم و کتابخانه دانشکده را بسته‌بسته با موتور لنج و چنگ و دندان از جزیره بیرون آوردند و دانشکده را احیا کردند. این‌ها از تهدید صدام نمی‌ترسند. (همان: ۳۰۰)

رمان «سفر به انتهای شب»، اثری عمیقاً تأمل‌برانگیز در باب ماهیت انسان و جست‌وجوی معنا در دنیایی بی‌معناست. شخصیت اصلی رمان، فردینان باردامو، ضدقهرمانی پیچیده و جذاب است که با دعوت به مبارزه و پایداری در برابر سختی‌ها و پوچی زندگی، خواننده را به سفری فلسفی و عاطفی می‌برد.

در این رمان، دعوت به جنگ یکی از مهم‌ترین فراخوان‌هایی است که باردامو با آن روبه‌رو می‌شود. او در ابتدای داستان به جنگ جهانی دعوت می‌شود و این دعوت نه تنها مسیر زندگی‌اش را تغییر می‌دهد، بلکه او را به سوی سفری بی‌پایان و پر از درد و رنج هدایت می‌کند. این جنگ برای باردامو به نوعی یک سفر اجباری به عمق تاریکی بشریت است. او می‌گوید:

به نظر می‌رسد که زندگی دعوتی است به سوی جنون، یک فریب بزرگ است که هر کدام از ما را به سوی خود می‌کشد و سپس درون خود فرومی‌برد... جنگ! بله جنگ بود که مرا به سوی خود می‌کشید. مثل یک نغمهٔ مدهوش کننده بود که از دور به گوشم می‌رسید و من را مجبور می‌کرد تا به سویش بروم. (همان: ۱۵)

مبارزه در این رمان به شکل‌های مختلفی دیده می‌شود: مبارزهٔ باردامو با جنگ، با بی‌عدالتی‌های اجتماعی، با فقر و حتی با خودش. مبارزهٔ باردامو با بی‌معنایی و ناامیدی و جهان پیرامونش نیز یکی از محورهای اصلی داستان است. او در مواجهه با ظلم و فساد در مستعمرات آفریقا و سپس در زندگی روزمره در آمریکا، همواره در حال مبارزه است. این مبارزه نه تنها به صورت فیزیکی بلکه به صورت ذهنی و روحی نیز او را تحت فشار قرار می‌دهد. سلین در یکی از بخش‌های کتاب می‌نویسد:

مبارزه‌ای که ما در آن هستیم، نه فقط با دشمنان خارجی، بلکه با خودمان است. با ترس‌ها، با ناامیدی‌ها و با آنچه که ما را از درون نابود می‌کند... در آفریقا، جنگی دیگر در جریان بود. جنگی علیه طبیعت بی‌رحم و انسان‌های بی‌رحم‌تر. باید با بیماری، گرسنگی و خیانت‌ها مبارزه کرد. اینجا، جایی بود که انسان باید برای بقا مبارزه می‌کرد. (همان: ۴۵)

پایداری باردامو در برابر سختی‌ها و مصیبت‌ها یکی از نکات برجستهٔ این رمان است. با وجود تمام سختی‌ها و دردهایی که او تجربه می‌کند، همچنان به زندگی ادامه می‌دهد و به نوعی در برابر تمام چالش‌ها پایداری می‌کند. این پایداری نشان‌دهندهٔ استقامت انسانی در برابر موقعیت‌های سخت و ناگوار است. باردامو به رغم تمام ناامیدی‌ها و تلخی‌ها، همچنان به تلاش خود برای یافتن معنای زندگی ادامه می‌دهد. «زندگی شاید چیزی بیش از این

نباشد که پایداری کنیم، حتی وقتی که همه چیز بی معنی به نظر می‌رسد. شاید همین تلاش برای ادامه دادن، به معنای واقعی زندگی باشد.» (همان: ۶۷)

۲-۲-۳- توصیف جنایت‌ها و بیداد دشمن

جنگ، پدیده‌ای هولناک و ویرانگر است که زخم‌های عمیقی بر پیکره بشریت می‌گذارد. ادبیات، تصویری گویا از تجارب تلخ و ناگوار جنگ ارائه می‌دهد. «ستیز و جنگ همیشه با تصویری از قساوت‌ها، خیانت‌ها و جنایت‌های دشمن است. در ادبیات پایداری ملت‌ها، اوج جنایت را در بیداد و بی‌رحمی نسبت به کودکان و زنان ترسیم می‌کنند.» (سنگری، ۱۳۸۸: ۷۹-۵۶) ترسیم چهره دشمنان و بیان ستم‌پیشگی آن‌ها به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در ظلم‌ستیزی و ایستادگی برای حفظ ارزش‌های ملی و دینی در رمان «زمستان ۶۲» نمود بارزی یافته‌است.

در بیمارستان شهید بقایی به من گفتند یک‌ماه‌ونیم آنجا بوده. یک دست و یک پاش رو از دست داده، یه ور صورتش هم ترکش خورده، ناقص شده بوده، ولی از اونجا با دوسه نفر از بسیجی‌ها مرخص شده. ... وحشتناکه ... به‌خصوص بچه‌ها و جوون‌ها. مثل اینکه طاعون و وبا به جون بچه‌های مردم افتاده. مته برگ خزون می‌ریزن. (همان:

(۱۱۹)

از عبدالخان به بالا آثار جنگ بیشتری توی چشم می‌خورد. لاشه خودروهای سوخته اینجا و آنجا، با لک و پیس منظره آبادی‌های خراب‌شده در اثر موشک و بمباران، دشت قشنگ را زخم‌خورده نشان می‌دهد. (همان: ۱۹۸)

جسدهای مردمی که زیر موشک‌باران قطعه‌قطعه می‌شوند و یا در جبهه‌ها شهید و مجروح می‌گردند، در جای‌جای داستان به چشم می‌خورد. «دور تا دور کف زمین سردخانه، جنازه‌ها درازند. بیشترشان مارک و نشان شناسایی دارند. نحوه شهادت و مرگ متفاوت است. بعضی سوخته، بعضی له‌شده، بعضی دست و پا از دست داده، بعضی هم شدیداً خون‌آلود و پوشیده با خون خشکیده و سیاه...» (همان: ۴۱۲)

از آنجایی که «رمان زمستان ۶۲» جز رمان‌های منفی‌نگری است که جنگ درون‌مایه اصلی آن قرار گرفته است، می‌توان دریافت که دیدگاه نویسنده آن نسبت به جنگ و پیامدهای آن، دیدگاه منفی و بدبینانه است که می‌شود آن را در کلام و رفتار راوی، به وضوح یافت» (حنیف، ۱۳۸۶: ۱۴۷). مردم از جنگ خسته شده‌اند و در انتظار پایان آن هستند. «همه منتظرند به طوری بشه. منتظرند جنگ تموم بشه. منتظرند وضع روبه‌راه بشه... (فصیح: ۹۹). با وجود این جنگ از دیدگاه او، تحمل فشاری است از طرف ابرقدرت‌ها به ایران و به همین خاطر خود را مدیون این نسل فداکار می‌داند.

۲-۲-۴- شهادت و شهادت‌طلبی

شهید و شهادت مضمون جدیدی در ادبیات ما نیست؛ اما حضور پررنگ آن در عصر انقلاب، به‌ویژه دوران جنگ، احساس تازه‌ای ایجاد کرد و الفتی نزدیک با عواطف عاشقان برقرار ساخت؛ چنان‌که بلندآوازترین شعر زندگی بود، مضمون‌پردازترین قالب‌های اندیشه نیز گشت (دیباچی، ۱۳۶۷: ۲۱۱). شهادت فناشدن انسان برای نیل به سرچشمه نور و نزدیک‌شدن به هستی مطلق است. شهادت عشق به وصال محبوب و معشوق در زیباترین شکل است و شهادت مرگی از راه کشته‌شدن است. شهید آگاهانه و به‌خاطر هدف مقدس و به تعبیر قرآن «فی سبیل الله» انتخاب می‌کند. (امیری خراسانی، ۱۳۸۹: ۵۵۵) شهادت مبراشدن از گناه و استفاده کردن از میدان جنگ، به‌عنوان عبادتگاه و مأمن و تفکر و سلوک در حوزه عرفان عملی، یکی از دستاوردهای عمیق و بسیار مهم حوزه ادبیات مقاومت است. (کاکایی، ۱۳۸۰: ۲۳۳) شهیدان، نماد عظمت و افتخار و الگوی فداکاری هستند. تجلیل از مقام والای شهدا در داستان‌ها نمود خاصی پیدا کرده است. اسماعیل فصیح چون دیگر نویسندگان آن‌ها را ستوده است.

منصور فرجام درباره شهادت و جان‌دادن در راه حق کنجکاو می‌شود و عشق به مرگ به جان او می‌افتد و او سرانجام همان کاری را می‌کند که اندیشه و هدف اوست و به استقبال شهادت می‌رود. منصور فرجام با این رفتار خود به آریان این پیام را می‌دهد که مرگ با عشق را بیشتر از زندگی دوست دارد. او در وصیت‌نامه خود می‌نویسد: «جلال، من

سالم و هوشیارم، با حواس جمع و به قول تو ذره‌ای بوی الکل و مواد مخدر روی نفسم نیست. کمی درد دارم. در آینده هم درد و احتمالاً مرگ در بین است؛ اما امروز این زندگی والا است...» (فصیح، ۱۳۸۹: ۳۹۹)

اما برعکس او، جلال آریان مفهوم شهادت‌طلبی را درک نمی‌کند و با توجه به ساختار ذهنی خود رفتار می‌کند و به زندگی ادامه می‌دهد. «فکر می‌کنم در صبح آفتابی به این قشنگی و زیبایی خدا، چطور یک بچه مدرسه ابتدایی دلش می‌آید بلند شود و برود و شهید شود.» (همان: ۳۷۴) در رمان، میان ارزش‌های مسلط بر جامعه و ارزش‌های فردی قهرمان داستان هماهنگی وجود دارد. مفهوم «شهادت» در ایران آن دوره که در بحبوحه جنگ بود، مفهومی عمیق بود و شهیدان مورد احترام بودند. منصور فرجام نیز همگام با جامعه، مفاهیم و ارزش‌های مردم را محترم می‌شمارد.

در اتاقش یک چیز دیگر هم ظهور کرده. تابلوی مینیاتوری که در آن پوستر کوچک یک شهید جوان است که در صحرا افتاده. دختر کوچکی با چادر کنار او نشسته و گریه می‌کند. ... آهی می‌کشد و بدون مقدمه می‌پرسد: تعریف شهید چیه، جلال؟ (همان: ۱۳۸-۱۳۹)

مادر، تو در عمر کوتاه و سخت و فرشته‌مانندت هیچ‌گاه با عشق به زیارتگاه و عبادت‌کده شش گوشه قبر حسین^(ع) سالار شهیدان سر به صحرا نگذاشته بودی، نمی‌دانی سفر به شوق زیارت و شهادت چه جذبه‌ای دارد. مثل اینجا. ... سنگر هم محراب عبادت است، هم خلسه زیارت، هم بستر عشق شهادت... (همان: ۲۰۸)

در رمان سفر به انتهای شب، اگر چه برخی از شخصیت‌ها در جنگ کشته می‌شوند، اما این مرگ‌ها بیشتر به‌عنوان یک نتیجه اجتناب‌ناپذیر از شرایط جنگی و بی‌معنایی زندگی تلقی می‌شود تا یک انتخاب آگاهانه برای رسیدن به شهادت. شخصیت اصلی داستان، باردامو، بیشتر از مرگ می‌ترسد تا اینکه به‌دنبال آن باشد. شخصیت‌های داستان، به‌عنوان سرباز، به میدان نبرد فرستاده می‌شوند تا جان خود را برای کشوری که به آن تعلق دارند، فدا کنند. سلین در این رمان، تصویری بی‌رحمانه و ضدجنگ از جبهه نبرد ارائه می‌دهد. او نشان

می‌دهد که چگونه سربازان در وضعیتی غیر انسانی و هولناک مجبور به جنگیدن و کشتن می‌شوند.

بنابراین، نمی‌توان گفت که در رمان «سفر به انتهای شب»، شهادت‌طلبی به معنای سنتی و مذهبی آن وجود دارد. مرگ در این رمان بیشتر به عنوان یک پایان تلخ و اجتناب‌ناپذیر برای زندگی ویران‌شده و بی‌معنی به تصویر کشیده می‌شود. شخصیت‌ها به دنبال مرگ و نابودی خود هستند و به نظر می‌رسد که از زندگی در دنیای پوچ و بی‌معنای رمان رنج می‌برند. فردینان که از زندگی خود به شدت ناراضی است، به جنگ می‌پیوندد تا شاید در آن معنایی برای زندگی خود پیدا کند. وی در ادامه سفر خود، به مکان‌های مختلفی مسافرت می‌کند و با انسان‌های گوناگونی روبه‌رو می‌شود. او در هر مقطع از سفر تجربیات جدیدی را از سر می‌گذراند. در یکی از این تجربیات فردینان به آفریقا سفر می‌کند و در آن‌جا به عنوان پزشک مشغول به کار می‌شود و شاهد رنج و مرگ بیماران فقیر و بی‌بضاعت است. مشاهده این درد و رنج باعث می‌شود در نهایت تصمیم بگیرد که به جنگ بازگردد و در جبهه جان خود را فدا کند.

۲-۲-۵- امید به آینده

با همه تنگناها، دشواری‌ها و مشکلات ناشی از جنگ، ترسیم افق روشن و آینده و پیروزی بی‌تردید، در آثار نظم و نثر ادبی مردمی و جبهه‌ای دیده می‌شود. اعتماد به امدادهای الهی و پیوند و اتصال عملیات‌ها و یاری و امداد فرشتگان، در تهییج و مقاومت رزمندگان مؤثر بوده‌است. (سنگری، ۱۳۸۸: ۳۱) شاعران و نویسندگان از پس ابرهای تیره یأس و سرخوردگی که آسمان چشم و وجود مردم تحت ستم را فراگرفته‌است، به روشنایی افق فردا نظر دارند و می‌کوشند با نویددادن شکست بی‌تردید ستم و پیروزی عدالت، بارقه‌های امید را در قلب‌ها روشن نگه دارند. (سنگری، ۱۳۸۶: ۱۴) «امیدوار بودن حالتی یا کیفیتی از بودن است؛ زیرا بودن نوعی هستی است، شاید هم مطمئن‌ترین شکل آن.» (فرانکل، ۱۹۶۸:

با وجود روایت تلخ و گزنده از سختی‌ها و مصیبت‌های جنگ، ادبیات پایداری سرشار از امید به پیروزی و آینده روشن است. نویسندگان و شاعران این عرصه با تأکید بر قدرت ایمان و اراده مردم ایران، به خواننده القا می‌کنند که با وجود همه مشکلات، می‌توان بر دشمن غلبه کرد و به پیروزی نهایی دست یافت.

در «زمستان ۶۲» رگه‌هایی از امید به چشم می‌آید. فصیح نشان می‌دهد که حتی در تاریک‌ترین موقعیت‌ها نیز انسان‌ها می‌توانند برای بقا و یافتن معنای زندگی تلاش کنند. ماجرای پیدا کردن ادریس اولین گره است که فضای امید و انتظار را در داستان به تصویر می‌کشد و آریان، منتظر است هرچه زودتر دریابد که ادریس به چه سرنوشت و مصیبتی گرفتار شده و هر بار امید دارد که ادریس را بیابد.

مریم جزایری بیوه تحصیل کرده، با اصل و نسب و فعلاً تنه‌است و می‌خواهد به دیدار فرزندش به آمریکا برود، اما تهدیدهای ابوغالب مانع می‌شود و جلال به او امید می‌دهد. مریم از کار اخراج شده و هر روز شاهد تلفن‌های تهدیدآمیز است. تنها در صورت ازدواج مجدد می‌تواند از کشور خارج شود که با ازدواج آریان با او به خواسته‌اش می‌رسد.

دکتر فرجام، متخصص کامپیوتر، شخصی عملگرا و واقع‌بین است که به دنبال یافتن راهی برای کمک به کشورش در دوران جنگ است. او علی‌رغم مشکلات و موانعی که در مسیر خود با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، امیدش را از دست نمی‌دهد و به تلاش خود ادامه می‌دهد تا اینکه به جای فرشاد به جبهه می‌رود و به شهادت می‌رسد. «جنگ نه تنها نیروهای انقلابی را ناتوان نکرده است، بلکه آن‌ها را نیرومندتر هم کرده است: «تا حالا هر چی خواستن کردن، هر چه که ضربت خوردن قوی‌تر شدن.» (فصیح: ۵۵)

در رمان «سفر به انتهای شب»، امید به آینده تقریباً غایب است. شخصیت اصلی رمان، فردینان باردامو، با دیدی بدبینانه و ناامیدانه به جهان نگاه می‌کند. زندگی او پر از سختی‌ها و تلخی‌هاست و هیچ چشم‌انداز روشنی برای آینده نمی‌بیند. سبک نگارش سلین نیز با لحن تلخ و تاریک خود، این احساس ناامیدی و بی‌معنایی را تقویت می‌کند. باردامو، از جنگ، فقر و فساد عبور می‌کند، اما هیچ آمیدی به بهبود وضعیت ندارد.

اما در «زمستان ۶۲»، امید به آینده به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های ادبیات پایداری در رمان مطرح است. شخصیت‌های رمان با وجود تمام مشکلات و ناملایمات، به آینده بهتری امیدوار هستند. فصیح تلاش می‌کند تا نشان دهد که چگونه ایمان به خدا، ارزش‌های اخلاقی و اراده فردی می‌تواند در مقابل سختی‌ها مقاومت کند و امید به آینده را زنده نگه دارد. این پیام را به خواننده می‌رساند که حتی در سخت‌ترین موقعیت‌ها نیز می‌توان به آینده امیدوار بود.

۲-۲-۶- مقدسات و باورهای مذهبی و هویت دینی مبارزان

سه عنصر دین، مردم و ایران مثلث هویت ادبی دفاع مقدس محسوب می‌شود. تلفیق و همراهی این سه با هم، همبستگی آن‌ها را در ذهن و ضمیر آفرینندگان ادبی دفاع مقدس نشان می‌دهد. (سنگری، ۱۳۸۸: ۳۱) شاعران و نویسندگان ادبیات پایداری در آثار ادبی، علاوه بر شیوه ایثارگری شهیدان، مرگ و شهادت آنان را نیز می‌ستایند؛ چراکه در اسلام کشته‌شدن آگاهانه در راه خدا بارها مورد تأکید قرار گرفته‌است. به همین دلیل قرآن کریم به ستایش شهیدان می‌پردازد و می‌فرماید: «کسانی که در راه خدا شهید شده‌اند، مرده مپندارید.» (آل عمران: ۱۶۹) یاد شهدا و زنده نگه‌داشتن نام و راه آنان، از رایج‌ترین مضامین دفاع مقدس است.

در رمان «زمستان ۶۲»، راوی، عقاید و ارزش‌هایشان و فضای جدید حاکم بر جامعه را توصیف می‌کند.

پرچم‌های سبز و سیاه و سرخ و پر از شعار سالگرد انقلاب اسلامی از ستون‌ها و در و پیکر پل بالا می‌رود. پایین و زیر پل، لب رودخانه، در طول پارک دراز، سربازهای بچه‌سال و چند معلول و عده‌ای زن چادری و بچه و عکاس و بستنی‌فروش در هم می‌لولند و صدای تلاوت قرآن از یک بلندگو در یک جای نزدیک، نزدیکی اذان مغرب را خبر می‌دهد. (فصیح، ۱۳۸۹: ۱۶۳)

در این وضعیت، چهره ظاهری و پوشش تغییر پیدا می‌کند. داشتن ریش برای مردان و رعایت حجاب برای زنان جزء مقبولیت اجتماعی محسوب می‌شود. سال‌های پس از انقلاب از لحاظ سیاسی، دوره تازه‌ای را می‌گذراند که در آن مسئولان دولتی جای خود را

به چهره‌ها و تفکرات جدید داده‌اند. شعارها و عکس‌های آویخته بر در و دیوار شهرها، حکایت از آرمان‌ها و ارزش‌های متفاوت از قبل را دارد. شعارهایی که فضای انقلابی و ایدئالیستی آغاز انقلاب را ترسیم می‌کند.

درب ورودی اصلی شدیداً حراست می‌شود و تمثال‌ها و شعارهای بزرگ به فلسفه و ایدئال جدید شرکت نفت عینیت تازه می‌دهد: «مملکت مال کوخ‌نشینان است» «السلام علیک یا ابا عبدالله الحسین» «اگر این جنگ بیست سال هم طول بکشد ما ایستاده‌ایم» «خواهرم حجاب تو کوبنده‌تر از خون من است - شهید». از بلندگوی پر قدرتی یک جا صدای بلند تلاوت قرآن مجید تمام هال و کریدورها را پر کرده. (همان: ۴۰)

شخصیت‌های اصلی داستان، مؤمن و حزب‌اللهی نیستند؛ اما صد درصد هم لامذهب و ضد انقلاب نیستند؛ حتی برخی از شخصیت‌ها مثل منصور فرجام و مریم جزایری، اعتقادات مذهبی قابل قبولی در زمان قبل از انقلاب و نیز عرق میهن‌دوستی و علاقه به آب و خاک و آبا و اجدادی دارند. آن‌ها بیشتر از عملکردها، بی‌برنامگی و حق‌کشی ناراضی‌اند. «تو که کورش شایان رو می‌شناختی؟... زنش هنوز کار می‌کنه. لیسانس اقتصاد و حسابداری داشت. ... اما اون از زمان شاه هم مؤمن و باشخصیت و سنگین بود.» (همان: ۲۹)

رزمندگان و مبارزان در دفاع از میهن، انگیزه‌ای دینی دارند و هویت آنان برگرفته از اسلام است. بیشترین تأکید مبارزان، نبرد به‌خاطر اسلام است. در رمان دفاع مقدس، کمتر سخن از ایده‌ها و اندیشه‌های ملی‌گرایانه و ناسیونالیستی است، بلکه بیشتر به تبع ماهیت انقلاب اسلامی و استکبارستیزی مبارزه سمت و سویی دارد. مهم‌ترین عامل پیوند لایه‌های مختلف مردم در مبارزه هویت دینی است.

چیزی که در ادبیات انقلاب می‌بینیم؛ کم‌رنگ‌بودن ناسیونالیسم است. در ادبیات ما و آن چیزی که ادبیات انقلاب می‌گوییم و یا عمدتاً مربوط به جنگ است؛ ناسیونالیسم وجود ندارد. به‌جای ناسیونالیسم، ما امت واحد داریم، یعنی رزمنده‌ ما دفاع از اسلام می‌کند. (هاجری،

هویت دینی رزمندگان، یکی از نکته‌های اساسی مبارزه است. به این معنا، مللی که دارای تاریخ و فرهنگ و دین باسابقه‌ای هستند، از مایه‌های عمیق‌تری برای وحدت در برابر هجوم دشمن یا مبارزه با استبدادهای داخلی بهره‌ورند.

در رمان «سفر به انتهای شب» یکی از ویژگی‌های برجسته شخصیت باردامو، شک و تردید او درباره دین و ایمان است. باردامو که نماینده انسان مدرن و تجربه‌گراست، با مشاهده جنگ و بی‌عدالتی اجتماعی، به تدریج ایمان خود را از دست می‌دهد و به سمت نوعی پوچ‌گرایی سوق پیدا می‌کند. این بی‌اعتقادی و شک به دین در بسیاری از بخش‌های رمان دیده می‌شود. برای مثال، او در یکی از صحنه‌ها می‌گوید: «مذهب! شاید یک تسلی خاطر برای ضعیفان باشد، اما وقتی مرگ و ویرانی را به چشم خود ببینی، سخت است که به چیزی بیش از این باور داشته باشی.» (همان: ۲۳) این جمله نمایانگر نوعی بی‌اعتمادی و بی‌اعتنایی به مذهب و باورهای دینی است که به‌عنوان یک پناهگاه در برابر سختی‌های زندگی شناخته می‌شود.

سلین در برخی از قسمت‌های رمان، دین را به‌عنوان ابزاری در دست صاحبان قدرت برای کنترل و تسلط بر مردم معرفی می‌کند. در مستعمرات آفریقا، باردامو مشاهده می‌کند که چگونه مبلغان مذهبی از دین برای توجیه ظلم و ستم استفاده می‌کنند. این دیدگاه انتقادی به دین، بیانگر شک و تردید نویسنده به کارکردهای اجتماعی و سیاسی مذهب است: «مبلغان دینی با لبخندهایی پر از نیرنگ، به بومیان می‌گفتند که صبر کنند و به خدا ایمان داشته باشند، درحالی که خودشان از نعمت‌های زندگی برخوردار بودند.» (همان: ۱۲۳)

باردامو در طول سفر خود به دنبال معنا می‌گردد، اما در نهایت به این نتیجه می‌رسد که زندگی شاید هیچ معنای خاصی نداشته باشد. این پوچ‌گرایی که در تضاد با باورهای دینی سنتی قرار دارد، یکی از جنبه‌های مهم هویت دینی مبارزان این رمان است. باردامو به شکلی تلخ و بی‌رحمانه به این واقعیت پی می‌برد که دین نمی‌تواند پاسخگوی سؤالات اساسی او درباره زندگی و مرگ باشد: «شاید زندگی چیزی بیش از یک شوخی بی‌رحمانه نباشد و

دین فقط یک افسانه برای تسلی خاطر کسانی که نمی‌توانند حقیقت را بپذیرند.» (همان: ۳۴)

بررسی مقایسه‌ای هویت دینی در دو رمان «سفر به انتهای شب» اثر سلین و «زمستان ۶۲» فصیح، می‌تواند از چند منظر مورد توجه قرار گیرد. این دو رمان، هر یک در بافت فرهنگی و اجتماعی خود، به شکل‌های مختلف به موضوع هویت دینی پرداخته‌اند. رمان «سفر به انتهای شب» در سال ۱۹۳۲ منتشر شده‌است و وقایع آن در دوران جنگ جهانی اول و دوره بین دو جنگ جهانی اتفاق می‌افتد. در این دوره، جامعه فرانسوی با بحران‌های شدید اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مواجه بود که این بحران‌ها تأثیرات عمیقی بر هویت فردی و جمعی افراد داشت.

هویت دینی در این رمان بیشتر به صورت یک پدیده منفعل و نمادین مطرح می‌شود. در واقع، سلین از طریق شخصیت باردامو به نقد اخلاقیات سنتی و ریاکاری دینی می‌پردازد. در این رمان، دین بیشتر به عنوان یکی از عواملی مطرح می‌شود که به زوال انسان و جامعه می‌انجامد.

رمان «زمستان ۶۲» فصیح در دهه ۱۳۶۰ در ایران نوشته شده‌است و به موضوعات اجتماعی و سیاسی آن دوران، از جمله انقلاب اسلامی، جنگ ایران و عراق می‌پردازد. این دوره، دورانی پر از تغییرات بنیادین و بحران‌های عمیق در جامعه ایرانی بود که هویت دینی نقش پررنگی در آن ایفا می‌کرد. در این رمان، هویت دینی بیشتر به عنوان یک عامل مهم و تأثیرگذار در زندگی فردی و جمعی شخصیت‌ها بررسی می‌شود. هویت دینی در اینجا با هویت ملی و انقلابی گره خورده‌است. شخصیت‌های رمان در بحران‌ها و چالش‌های اجتماعی و سیاسی، به دین و ارزش‌های مذهبی پناه می‌برند. دین در «زمستان ۶۲» نقش تسکین‌دهنده و هدایتگر دارد. به شخصیت‌ها کمک می‌کند و به عنوان یکی از منابع هویت و مقاومت در برابر بحران‌ها مطرح می‌شود؛ اما در «سفر به انتهای شب»، دیدگاه نسبت به دین بیشتر انتقادی و بدبینانه‌است. دین به عنوان یکی از عوامل زوال اخلاقی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. زمینه تاریخی و اجتماعی رمان سلین، دوران بحران اروپاست که منجر

به دیدگاه منفی در برابر دین و مذهب می‌شود. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده تأثیر عمیق زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی بر نگرش نویسندگان به هویت دینی است.

۳- مقایسه و تحلیل مؤلفه‌های ادبیات پایداری

داستان «سفر به انتهای شب» در شب قبل از شروع جنگ جهانی اول آغاز می‌شود و سالیان طولانی پس از جنگ جهانی ادامه می‌یابد. اولین چیزی که خواننده با آن روبه‌رو می‌شود، شرکت داوطلبانه فردینان باردامو، قهرمان داستان، در ارتش است. او تحت تأثیر هیجان مفراط، حاضر به این کار می‌شود:

در میدان کلیشی موزیک جنگ نواخته می‌شود، هنگ ارتش از وسط میدان رژه می‌رود، باردامو به دنبال آن‌ها راه می‌افتد و به عضویت ارتش درمی‌آید و ماجراجویی در جنگ آغاز می‌شود. او علیه دشمنی می‌جنگد که هیچ بدی در حقش نکرده است. جنگ به سرعت، پوچی زندگی را به او نشان می‌دهد؛ در نتیجه باردامو خیلی زود از پیوستن به ارتش پشیمان شده و شور و هیجانش برای جنگ دیگر به نظرش ساده‌لوحانه می‌آید. (سلین، ۱۳۷۳: ۹)

او درمی‌یابد کسانی که تحت تأثیر شعارهای میهن‌پرستانه قرار گرفته‌اند، یک مشت دیوانه‌اند. کم‌کم همه اتفاقاتی که جلوی چشمش می‌افتد، رنگ تمسخر و گستاخی به خود می‌گیرد. انگار یک صافی بی‌نهایت ظریف جلوی چشمش گذاشته و اتفاقات را از ورای آن می‌بیند و جنگ، از پشت این صافی، پوچی زایدالوصفش را نمایان می‌سازد: «وسط آن گلوله‌باران و زیر نور آن آفتاب، آن‌قدر خودم را بی‌مصرف احساس کردم که در تمام عمرم نکرده بودم. دلکک‌بازی عالم‌گیری بود آن سرش ناپیدا.» (سلین، ۱۳۷۳: ۷)

برای سلین، جنگ نوعی دعوت‌نامه پنهان مرگ است، مرگ طاقت‌فرسایی که عده‌ای علیه عده‌ای دیگر به آن دست می‌زنند. او بدنه بیمار ارتش و انگیزه‌های پوچی که منجر به گرویدن انسان‌ها به ارتش می‌شود را از ورای شخصیت باردامو نشان می‌دهد. همچنین بی‌ارزش بودن جان انسان‌ها برای فرماندهان جنگ به خوبی در این رمان نشان داده شده است. (همان: ۱۹۱)

در «سفر به انتهای شب»، نویسنده با به‌تصویر کشیدن احساس ترس، وحشت سربازان هنگام عملیات شناسایی در شب، رفتار پست و بز دلانه فرماندهان، زندگی دشوار مردم در شهرها که متأثر از جنگ و همراه با ترس از کشته شدن است، به خوبی بی‌زاری و نفرت قهرمانان داستان از

جنگ را نشان می‌دهد؛ همچنین از دیدگاه سلین جان‌باختگان میدان جنگ قربانی‌هایی هستند که برای هیچ و پوچ مرده‌اند. چند دهه که از مرگشان بگذرد، چنان برای بازماندگان، گمنام و بی‌اهمیت می‌شوند که هیچ کس دیگر به حسابشان نمی‌آورد. (عاطف‌زاده، ۱۳۸۵: ۴۴۱)

هر دو نویسنده، جنگ را تجربه‌ای هولناک و غیرانسانی می‌دانند که تأثیرات مخربی بر روح و روان انسان می‌گذارد. لحن و رویکرد آن‌ها در پرداختن به این موضوع متفاوت است. فصیح در «زمستان ۶۲» نگاهی واقع‌گرایانه و عینی‌تر به جنگ دارد، در حالی که سلین در «سفر به انتهای شب» از زبانی تند و گزنده برای به‌تصویر کشیدن فجایع جنگ استفاده می‌کند.

مرگ در هر دو رمان حضوری پررنگ دارد و شخصیت‌ها به‌طور مداوم با آن روبه‌رو می‌شوند. با این حال، نگاه دو نویسنده به مرگ تا حدودی متفاوت است. فصیح مرگ شخصیت‌ها را شهادت در راه خدا و زنده‌بودن آن‌ها می‌داند و در اندیشه او مرگ پایان زندگی نیست؛ در حالی که سلین آن را به‌عنوان پایانی پوچ و بی‌معنا برای زندگی انسان می‌داند.

در «زمستان ۶۲»، رگه‌هایی از امید به چشم می‌آید. فصیح نشان می‌دهد که حتی در تاریک‌ترین موقعیت‌ها نیز انسان‌ها می‌توانند برای بقا و یافتن معنای زندگی تلاش کنند. در مقابل، در «سفر به انتهای شب» امید چندانی به چشم نمی‌آید و سلین تصویری تاریک و ناامیدکننده از آینده بشریت ارائه می‌دهد.

سلین در بخش اول رمان خود، تصویری هولناک از جنگ پیش روی باردامو، شخصیت اصلی داستان و خواننده قرار می‌دهد که برگرفته از تجربیات شخصی وی در جنگ جهانی اول است؛ تصاویری از واقعیت جنگ که در پی آن، راوی داستان به چیزی جز گریز فکر نمی‌کند و در آن هیچ نشانه‌ای از قهرمان‌پروری و ارزش‌های میهن‌دوستانه وجود ندارد: «میهن‌پرستانی هستند سپس کمتر می‌شوند. باران می‌بارد و سپس این مردان کمتر و کمتر می‌شوند.» (سلین، ۱۳۷۳: ۲۲۶)

در رمان «سفر به انتهای شب»، معمولاً حالات ضد بشری محکوم می‌شود و رنج‌ها و وحشت‌های ناشی از جنگ، نگرانی از سیستم استعمارگری، مدرنیته و نوآوری‌های شهرهای آمریکایی به تصویر کشیده می‌شود. بی‌سروسامانی‌ها و ناامیدی‌های روزانه زندگی در حومه و اطراف شهر پاریس و نیز رنج‌های پزشکی که در گیرودار درمان بیماران فقیر و ناامید خودند، دیده می‌شود. سلین از بطن جامعه‌ای برخاسته است که در آن از آرمان‌گرایی مذهبی و اخلاقی همچون سلاحی دروغین و ابزاری ترسناک برای پیش‌راندن سربازان خود استفاده کرده‌اند.

در این مقاله ارزش‌ها و امتیازهایی بررسی می‌شوند که تمایز دیدگاه این دو نویسنده را نشان می‌دهد. ارزش‌هایی که ریشه در فرهنگ، مذهب و اعتقادات مردمان دو کشور دارد و همین ارزش‌ها در نگاه و ادبیات نوشتاری دو نویسنده نیز انعکاس پیدا کرده‌است.

شخصیت‌های اسماعیل فصیح احساس میهن‌پرستانه‌ای دارند که آن‌ها را تشویق به حضور در میدان جنگ می‌کند. همچون برادر حاج آقا لواسانی، منصور فرجام، پسر ننه‌بوشهری و... که در راه دفاع از وطن و شهر و خانواده خود به شهادت رسیدند.

اما در «سفر به انتهای شب»، «جنگ همچون هیولایی است که ارزش‌هایی چون شجاعت و میهن‌پرستی را در بدترین شکل خود به‌نوعی کم‌دی اجتماعی کاملاً ریاکارانه تنزل داده‌است. در واقع، جنگ برای سلین خاطره‌ای است منزجرکننده و نویسنده می‌خواهد در آن، حساب خود را با جامعه خودخواه، فریبکار و ریاکار تسویه کند که با نام ارزش‌هایی چون میهن‌پرستی و مقاومت، سربازان را راهی جنگی می‌کنند که تنها دروغی از این ارزش‌ها را بر ذهن‌هایشان تزریق کرده‌اند. فریاد عصبانیت و خشم سلین را از این فریبکاری، دروغ و ریا را می‌توان این‌گونه شنید:

«منافق... برای این سفر بود که به‌دنبال من بودند. زیر تبر، من آن را فریاد می‌کشیدم. این حساب بین من و آن‌هاست.» در این رمان، ارزش‌هایی چون میهن‌پرستی، قهرمان‌پروری و شجاعت معکوس می‌شوند و تبدیل به قدرت‌هایی می‌شوند که گرایش به مرگ دارند.

(رحیمی کنی، ۱۳۹۵: ۷۳)

آن زمان است که بُزدلی ارزش نیمه‌پارسایانه می‌گیرد و باردامو از آنکه تنها کسی است که صاحب این ارزش است، احساس ترس می‌کند و این ترس نزد قهرمان، مثالی است از سیاهی که نویسنده در پستوی تجربیات خویش به آن تن داده‌است. فردینان با روی گشاده از بُزدلی خویش حرف می‌زند: «بله، کاملاً بُزدل، ... من جنگ را و هر آنچه را که در آن وجود دارد، رد می‌کنم. ... فقط زندگی است که به حساب می‌آید.» (سلین، ۱۳۷۳: ۵۴)

۳-۱- قهرمان مشترک در هر دو رمان

به نظر می‌رسد فردینان باردامو شخصیت اصلی داستان «سفر به انتهای شب» برداشتی از شخصیت نویسنده باشد. «در تمام داستان‌های سلین، قهرمان داستان، نام و قسمتی از زندگی سلین را به ارث می‌برد. به بیان دیگر، داستان‌های سلین از تجارب شخصی او مایه گرفته‌اند.» (یزدانی خرم، ۱۳۸۵: ۳۲۵)

در تاریخ ادبیات فرانسه و حتی جهان، سلین از معدود نویسندگانی است که میان آن‌ها و آثارشان تقریباً هیچ فاصله‌ای دیده نمی‌شود. یعنی با مطالعه آثار او دقیقاً می‌توان شخصیت نویسنده را از میان اثرش ارزیابی کرد. چراکه غالباً میان خود شخصی و خود نویسنده یا به عبارت دیگر، میان زندگی شخصی و زندگی هنری نویسنده تفاوتی اساسی وجود دارد. اما آنچه سلین را از دیگر نویسندگان متمایز می‌کند، صراحت کلام و صداقت آشکار او در نمایاندن حقیقی خویش است. (محسنی، ۱۳۸۵: ۲۳۳-۲۴۴)

جلال آریان نیز شخصیت ثابت داستان‌های اسماعیل فصیح است که در تمامی داستان‌های او حضوری پررنگ دارد و می‌توان وجوه اشتراک زیادی بین او و نویسنده یافت. فصیح، همسر اولش را هنگام وضع حمل از دست داده و جلال آریان نیز همواره این خاطره را با خود دارد. فصیح تحصیل‌کرده آمریکا و کارمند شرکت ملی نفت است، جلال آریان هم دقیقاً چنین وضعیتی دارد.

قهرمانان داستان «سفر به انتهای شب» و «زمستان ۶۲» هر دو از جنگ بیزار و فراری‌اند. هر دو رمان در نكوهش جنگ و در دفاع از صلح و زندگی نوشته شده‌اند. با این تفاوت که سلین از مفهوم جنگ و دفاع در برابر دشمن، قویاً تقدس‌زدایی می‌کند. (همان: ۲۲۴)

در فضایی که سلین از جبهه‌های جنگ تصویر می‌کند، کوچک‌ترین اثری از حماسه‌های قهرمانانه دیده نمی‌شود؛ مثنی عاجز و زبون که احساس همدلی، از خودگذشتگی و شجاعت به‌هیچ‌وجه در آنان وجود ندارد (همان: ۲۲۵). در جنگی که سلین راوی آن است، وجدان کوچک‌ترین جایگاهی ندارد: «وای از دست این میهن‌پرستی افسارگسیخته، باور کنید که حال آدم را به هم می‌زند...» (سلین: ۸۲)

اما فصیح روایتگر داستانی است که در آن فضای جنگ، خونریزی، بمباران شهرها و ویرانی‌های حاصل از آن، «فضای طنین آواز بسیجیان و پژواک شوق به جبهه رفتن در کنار هم قرار گرفته‌اند. او، هم ستایشگر و هم منتقد است.» (اجاکیانس، ۱۳۸۰: ۱۲۸) در داستان او «از بچه‌های سیزده‌چهارده ساله تا پیرمردهای ریش‌سفید هشتادساله» (فصیح: ۲۴۵) داوطلبانه به جنگ می‌روند، زیرا عاشق شهادت‌اند.

جلال آریان «زمستان ۶۲» نیز مانند بارداموی «سفر به انتهای شب» طرفدار زندگی است. برای جلال آریان شهادت در راه دین و وطن، ارزش و ملاک نیست. او در توصیف خود می‌گوید که از نور ایمان ساخته نشده‌است. او همچنین اذعان می‌کند سربازانی را که عاشق جنگ و شهادت‌اند، نمی‌فهمد و از منصور فرجام می‌خواهد که از ایران برود. اما منصور فرجام در پی کشمکش‌های فراوان درونی و بیرونی متحول شده‌است و از جان‌گذشتگی در راه نجات وطن برایش به ارزش تبدیل شده و می‌گوید: «گاهی یک مرگ حساب شده، یا مقداری مرگ، سیستم زندگی آینده رو نه تنها تزکیه می‌کند، بلکه امکان می‌بخشد. مثل خون دادن. پیرها می‌میرن تا جایی برا نسل تازه باز بشه...» (فصیح: ۳۴۴)

در هر دو رمان در کنار قهرمان داستان شخصیت دومی هست که بسیار به قهرمان شباهت دارد. شخصیت روبنسون در «سفر به انتهای شب» گویی عکس‌برگردان فردینان است. «او آینه‌ای است که راوی سرنوشت خود را در آن به تماشا می‌نشیند. در واقع، روبنسون، شکل آرمانی فردینان است. (محسنی، ۱۳۸۵: ۲۲۶-۲۲۷) او در بیشتر قسمت‌های داستان حضور دارد. رمان با ملاقات باردامو و روبنسون آغاز می‌شود و با مرگ او هم پایان می‌یابد. آنچه بیش از هر چیز، این دو شخصیت را به هم نزدیک می‌کند، ترس و بیزاری از

جنگ است. در «زمستان ۶۲» نیز شخصیت دکتر منصور فرجام و جلال آریان بسیار به هم شبیه هستند.

هر دو با عقده‌هایی از دوران کودکی عازم آمریکا شده و تحصیل کرده‌اند. هر دو طعم تلخ عشق ناکام را در همان سرزمین چشیده‌اند و برای رهایی از این غم و تنهایی راهی وطن شده‌اند. هر دو به کار عشق می‌ورزند، از حیث شوخ‌طبعی و بذله‌گویی و حساسیت، نظیر یکدیگرند. (اجاکیانس، ۱۳۸۰: ۱۲۹)

در اینجا نیز داستان با ملاقات جلال آریان و منصور فرجام آغاز می‌شود و با شهادت او به پایان می‌رسد.

روبنسون و فرجام برای قهرمانان دو داستان نقش کامل‌کننده دارند. آن‌ها به صورت عینی آن چیزی را می‌گویند که فردینان باردامو و جلال آریان از گفتن آن ناتوان‌اند یا نمی‌خواهند بگویند. به بیان دیگر، وقتی سلین و فصیح برای انجام کاری یا بیان حرفی از زبان قهرمان داستان‌شان باز می‌مانند، آن را به عهده شخصیت دوم می‌گذارند. برای مثال، در «سفر به انتهای شب» باردامو و روبنسون هر دو از جنگ هراس دارند و آن را بیهوده می‌دانند، باردامو به خاطر ترس از جنگ خود را مقصر می‌داند: «به خود گفتم: نکند من تنها آدم بزدل روی زمین باشم! حتی فکرش هم خوف‌انگیز بود!» (سلین: ۸) در حالی که روبنسون به وضوح ترسش را از جنگ بیان می‌کند: «می‌ترسم و تازه، اگر نظرم را بخواهی، به نظرم احمقانه می‌آید. من چه کار به کار این آلمانی‌های کره‌خردارم؟ ما هیچ‌جور پدر کشتگی با هم نداریم...» (سلین: ۴۰)

در «زمستان ۶۲» نیز می‌بینیم فصیح وجه معنوی داستان را که شخصیت جلال آریان از عهده آن بر نمی‌آید، به منصور فرجام می‌سپارد. جلال آریان، بیانگر اندیشه‌های فصیح است. او از جنگ بیزار است و آن را نفرت‌بار می‌داند. اما شخصیت منصور فرجام با توجه به حال و فضای مناطق جنگی، پوسترها، وصیت‌نامه شهدا و رزمندگان و با دیدن وضعیت خانواده‌های آن‌ها تحت تأثیر قرار می‌گیرد و متحول می‌شود.

۴- نتیجه‌گیری

نتایج به‌دست‌آمده از سؤال پژوهش ما که مؤلفه‌های ادبیات پایداری (وطن، مذهب، شهادت‌طلبی، دعوت به مبارزه و پایداری، توصیف جنایت‌ها و بیداد دشمن و امید به آینده) چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در آثار این دو نویسنده دارند، بدین شرح است:

۱. در هر دو داستان، جنگ به‌عنوان بخش اصلی دو اثر، وضعیت ناگوار اجتماعی مردم را با نتایج مخربی که به بار آورده، فراهم کرده‌است؛ وضعیتی که فرار از آن برای هیچ‌یک از شخصیت‌های دو اثر ممکن نیست. هر دو نویسنده جنگ را تجربه‌ای هولناک و غیرانسانی می‌دانند که تأثیرات مخربی بر روح و روان انسان می‌گذارد. با این حال، لحن و رویکرد آن‌ها در پرداختن به این موضوع متفاوت است. فصیح نگاهی واقع‌گرایانه و عینی‌تر به جنگ دارد، درحالی‌که سلین، از زبانی تند و گزنده برای به‌تصویر کشیدن جنگ بهره برده‌است.

۲. مرگ در هر دو رمان حضوری پررنگ دارد. با این حال، نگاه دو نویسنده به مرگ تا حدودی متفاوت است. فصیح مرگ شخصیت‌ها را شهادت در راه خدا و زنده‌بودن آن‌ها می‌داند و از نظر او مرگ پایان زندگی نیست؛ درحالی‌که سلین آن را به‌عنوان پایانی پوچ و بی‌معنا برای زندگی انسان تصور می‌کند.

۳. در «زمستان ۶۲»، رگه‌های امید به چشم می‌آید. فصیح نشان می‌دهد که حتی در تاریک‌ترین موقعیت‌ها نیز انسان‌ها می‌توانند برای بقا و یافتن معنای زندگی تلاش کنند. در مقابل در «سفر به انتهای شب» امید چندانی به چشم نمی‌آید و سلین تصویری تاریک و ناامیدکننده از آینده بشر ارائه می‌دهد.

۴. سلین و فصیح هر دو برای داستان‌های خود عناوین نمادینی را انتخاب کرده‌اند. «شب» در سفر به انتهای شب و «زمستان» در زمستان ۶۲ هر دو نماد ظلمت، بدبختی و مرگ‌اند. به بیان دیگر، نمادی برای بیان تیرگی داستان به حساب می‌آیند. نویسنده در «سفر به انتهای شب» می‌خواهد به انتهای شب برود. از شب بگذرد و به روشنایی برسد. در «زمستان ۶۲» نیز نویسنده، فصل زمستان را که نماد ناامیدی و یأس است، برای داستانش برگزیده‌است.

۵. در شخصیت‌های اسماعیل فصیح حس میهن‌پرستی و وطن‌دوستی وجود دارد که آن‌ها را تشویق به حضور در میدان جنگ می‌کند. بینش مذهبی و میهن‌پرستانه، اولین انگیزهٔ سربازان ایرانی برای دفاع از خانواده و کشور است. آن‌ها به تقلید از پیشوایان، امام حسین (ع) به جنگ پرداختند و در این راه جان و مال خود را فدای کشور کردند. اما در «سفر به انتهای شب» نویسنده حس ناخوشایندی را به تصویر می‌کشد که جنگ در دنیای سلین آن را خلق کرده است و جنگ همچون هیولایی است که ارزش‌هایی چون شجاعت و میهن‌پرستی را در بدترین شکل خود به‌نوعی کم‌دی اجتماعی کاملاً ریاکارانه تنزل داده است.

۶. در هر دو رمان، نویسنده هر جا درگیری روی می‌دهد، مفصلاً به آن می‌پردازد و صحنه‌های نبرد را با جزئیات آن توصیف می‌کند.

۷. رمان «زمستان ۶۲» از مضامینی مانند ایثار، شهادت و ستایش جان‌باختگان و شهدا بهره برده است؛ ارزش‌هایی که ریشه در فرهنگ، مذهب و اعتقادات مردم ایران دارد؛ درحالی که «سفر به انتهای شب» سلین این گونه نیست.

۸. همسانی قهرمان‌ها در نفرت از جنگ و حضور آن‌ها در آثار دو نویسنده، عناوین نمادین و حضور شبه‌قهرمان در هر دو داستان، موارد یکسان این دو اثر به شمار می‌روند. همچنین ارزش دادن به مؤلفهٔ شهید و شهادت و ازجان‌گذشتگی در راه وطن نیز از موارد افتراق دو داستان است که ریشه در فرهنگ ایرانی دارد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

- اجاکیانس، آناهید. (۱۳۸۰). «نظری اجمالی به آثار اسماعیل فصیح (۴)». نامه فرهنگستان. شماره ۱۷، صص ۱۲۶-۱۳۲.
- اسماعیلی، رضا. (۱۳۸۳). «هشت یادداشت کوتاه درباره ادبیات مقاومت و پایداری». نشریه ادبیات و زبان‌ها، شعر. شماره ۳۹، صص ۷۸-۸۳.
- بدیع، عماد. (۱۳۷۹). **اصل آثار فصیح** (رمان‌ها). تهران: البرز.
- پاکدل، مهسا. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی مضمون جنگ در رمان سفر به انتهای شب و زمستان ۶۲». فرهنگستان زبان و ادب فارسی، پیاپی ۱۳، بهار و تابستان. صص ۱۸۵-۲۰۴.
- حنیف، محمد. (۱۳۸۶). **جنگ از از سه دیدگاه**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس. انتشارات: صریر.
- دیباچی، محمدعلی. (۱۳۷۶). **سیری در ادب عاشورایی و نگاهی به تجلی آن در ادبیات انقلاب اسلامی**. مجموعه دومین کنگره بین‌المللی امام خمینی و فرهنگ عاشورا (دفتر اول). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دیکلو، نازلی. (۱۳۸۹). «بررسی مقایسه‌ای ادبیات جنگ و ساختار آن در کشورهای ایران و فرانسه». کتاب ماه ادبیات. شماره ۴۶، پیاپی. صص ۴۲-۴۶.
- رحیمی کنی، مائده. «همگرایی و واگرایی تصویر جنگ در ادبیات فرانسه و فارسی». پژوهش‌های تطبیقی زبان و ادبیات ملل، دوره ۲، پاییز ۹۵، شماره ۵. ص ۷۳.
- سلین، لویی فردینان. (۱۳۷۳). **سفر به انتهای شب**. ترجمه فرهاد غبرایی. چاپ ششم. تهران: فراین.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۵). **نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس**، جلد دوم. چاپ دوم. تهران: پالیزان.
- عاطف‌راد، مهدی. (۱۳۸۵). «دکتر سلین، دوستدار زندگی صلح‌آمیز، بیزار از جنگ مرگبار». بخارا. شماره ۵۱. صص: ۴۳۳-۴۴۸.
- فرانکل، ویکتور. (۱۹۶۸). **انسان در جستجوی معنا**. ترجمه میهن میلانی. نشر بیروت.
- فصیح، اسماعیل. (۱۳۸۹). **زمستان ۶۲**. چاپ پنجم. تهران: ذهن آویز.
- کافی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «پیشنهاد برای رج‌بندی گروه-مؤلفه‌های ادبیات پایداری». نشریه ادبیات پایداری. سال سیزدهم. شماره ۲۴. بهار و تابستان ۱۴۰۰. ص ۱۴۴.

کاکایی، عبدالجبار. (۱۳۸۰). **بررسی تطبیقی موضوعات پایداری در شعر ایران و جهان**. تهران: پالیزان.

محسنی‌نیا، ناصر و مدبری، فریبا. (۱۳۹۸). «جلوه‌های پایداری در اشعار ابوالقاسم شابی». مجموعه مقالات سومین کنگره ادبیات پایداری کرمان. کرمان: گرا.

محسنی، محمدرضا. (۱۳۸۵). «تحلیل رمان سفر به انتهای شب». بخارا. شماره ۵۱. صص: ۲۱۹-۲۳۳.

میرصادقی، جمال. (۱۳۷۷). **عناصر داستان**. تهران: انتشارات سخن.

هاجری، حسین. (۱۳۸۷). **چشم‌اندازهای انقلاب اسلامی ایران**، به کوشش حسین بیات و محسن حسینی. تهران: نشر مرکز تحقیقات صدا و سیما.

یزدانی خرم، مهدی. (۱۳۸۵). «مردی که کاری با آسمان نداشت». بخارا. شماره ۵۱، صص ۳۲۳-۳۴۵.